

ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

УДК 327.7

Геник М. А.

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЗБІГНЄВА К. БЖЕЗІНСЬКОГО

Розглянуто погляди Збігнєва К. Бжезінського, одного з перших політиків і політологів, який оцінив значення регіону Центрально-Східної Європи у глобальній політиці й передбачив суттєві зміни світового процесу, автора американської стратегії перемоги у холодній війні, розробника політики трансформації країн ЦСЄ та доктрини зовнішньої політики США періоду біполярності.

Центрально-Східна Європа (ЦСЄ) посіла важливе місце у міжнародній політиці Сполучених Штатів у другій половині ХХ століття, зокрема, завдяки діяльності визначного американського політолога і політика польського походження Збігнєва К. Бжезінського. Будучи у 1977-1981 роках радником президента Джиммі Картера з національної безпеки, він домагався досягнення стратегічної рівноваги з СРСР, дотримання прав людини, підтримки відцентрових прагнень в Організації Варшавського договору та Радянському Союзу, що дало змогу вважати його головним архітектором американської перемоги в «холодній» війні. Все ж передумови, зміст і наслідки політичних ідей З. Бжезінського досі не стали предметом комплексного наукового дослідження. Публікації про нього обмежуються біографічними довідками у словниках і енциклопедіях¹ та рецензіями на окремі книги².

Методологічною основою міжнародно-політичних поглядів З. Бжезінського є синтез польських (Є. Незбжицький, В. Бончковський) та британсько-американських (Г. Дж. Маккіндер,

Н. Спайкмен) геополітичних концепцій. Серед них - думки про вирішальну роль Євразії та її політико-географічну структуру (Г. Дж. Маккіндер); доведення важливості Адріатично-Балтійсько-Чорноморського регіону для стримування російської та німецької експансії (польська геополітика); обґрунтування тактики США щодо Євразії як продовження британської дипломатичної доктрини «блискучої ізоляції» (*«splendid isolation»*) задля підтримання балансу і протидії появі лідера на материк та збереження власного глобального лідерства (Н. Спайкмен). Спираючись на висновки Г. Дж. Маккіндера про Heartland та власні дослідження Радянського Союзу З. Бжезінський став одним із розробників теорії тоталітаризму та советології.

Працюючи над стратегією США у біполярному суперництві, З. Бжезінський разом з В. Е. Гріффіцом виступив за проведення Америкою політики стосовно Східної Європи, яка б поєднувала риси *containment* (стримування) та *liberation* (визволення). Ця політика мала сприяти появі розбіжностей у комуністичному блоці,

¹ Див.: Frankiewicz J. Zbigniew Brzezinski i jego związki z Przemysłem.- Przemysł: San-Sct, 1999; Polonia amerykańska. Przeszłość i współczesność / Pod red. H. Kubiaka, E. Kisielcwicza i T. Gromady.- Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo PAN, 1988; Бжезінський, Збігнєв // Дипломатический словарь.- М.: Наука, 1984.- Т. 1; Бжезінський, Збігнєв // Советский энциклопедический словарь.- М.: Сов. Энциклопедия, 1989; Brzeziński, Zbigniew // Who's Who in American Politics 1991 - 92 / 13th Edition.- Vol. 1: Alabama - Montana.- New Providence; New Jersey: R. R. Bowker, 1991.; Brzeziński, Zbigniew // Lexicon Universal Encyclopedia.- N.Y.: Lexicon Publications, Inc., 1994.- Vol. 3; Brzeziński, Zbigniew // Who's Who in Polish America / Ed. by B. Wierzbiański.- N.Y., 1996; Романюк А. Бжезінський Збігнєв // Кухта Б., Романюк А., Поліщук М. Хто є хто в європейській та американській політичній науці.- Львів: Кальварія, 1997; Brzezinski, Zbigniew // JudyckaA., Judycki Z. Polonia. Siownik biograficzny.- Warszawa: PWN, 2000.

² Див.: Кривенко О. Уроки Майстра. Хто вміє грати в шахи - збудує Велику Україну // Політика і Культура.- 2000.- № 4.- С. 4; Карась А. Україна на великій шахівниці // Сучасність.- 2000.- № 11.

прагненню східноєвропейських країн до більшої незалежності від СРСР та привести до створення «нейтральної смуги» з держав, які, подібно до Фінляндії, користувалися б свободою вибору у внутрішній політиці, не будучи одночасно ворожими до Росії і не належачи до західних військових союзів [27: 4; 28].

3. Бжезінський звертав увагу на ознаки кризи радянської системи. Аналіз того, як відбувається рекрутування еліти й управлінських кадрів, привів його до висновку про однорідність радянського керівництва на відміну від американського [21: 173-192; 29: 3-20; 3]. Зробивши порівняльне дослідження відсотка залучення робочої сили у сільське господарство, промисловість і сферу послуг у США, Західній Європі, Океанії, Японії, СРСР і Латинській Америці, він довів, що за показниками модернізації друга наддержава перебуває на передостанньому місці [13: 72-89]. 3. Бжезінський виступав за зменшення радянського втручання у німецькі справи, пропонував поєднувати розвиток економічних відносин з ширшими культурними і суспільними контактами між Західною та Східною Європою [12: 3-42].

У 1966-1968 роках професор 3. Бжезінський був членом ради політичного планування Державного департаменту США. Під час президентської кампанії 1968 року керував відділом закордонної дипломатії віце-президента Г. Гампрі. Співпрацюючи з адміністраціями Дж. Кеннеді та Л. Джонсона, 3. Бжезінський сформулював стратегію «будування мостів» та «мирного ангажування». Він захищав тезу про те, що справа об'єднання Німеччини та визнання післявоєнних кордонів у Європі вимагає втручання Америки. Отож Сполучені Штати мусять змінити свої пріоритети у бік Східної Європи [17: 59].

Усе ж визначальними чинниками міжнародної позиції США в середині 1970-х років були непопулярна в'єтнамська війна та доктрина Кіссінджера-Зонненфельдта, що передбачала невтручання у справи Східної Європи і визнання регіону сферою впливу СРСР. Саме в часи Кіссінджера, за словами професора політології Університету Колорадо Е. Ружека, «карта світу зазнала жажливих змін на користь Радянського Союзу» [31: 16-17].

У 1973-1976 роках 3. Бжезінський головував у Тристоронній комісії, заснованій Д. Рокфеллером для координування політичної й економічної діяльності США та Західної Європи. Проблеми американської стратегії в «холодній» війні займали значне місце в президентській кампанії 1976 року, в рамках якої 3. Бжезінський

здійснював розробку програми зовнішньої політики в команді кандидата-демократа Дж. Картера. Ставши господарем Білого дому, Дж. Картер прагнув якомога більш самостійно визначати зовнішньополітичний курс, в чому йому сприяли віце-президент Ф. Мондейл, державний секретар С. Вене, міністр оборони Г. Браун і поряд з ними - радник президента з національної безпеки 3. Бжезінський.

Формуючи стратегію закордонної політики США, 3. Бжезінський виділив три головні цілі зовнішньополітичної діяльності адміністрації демократів:

1. Зміцнення ідеологічного впливу США у світі («шляхом відстоювання прав людини Америка може знову стати носієм людських надій та хвилею майбутнього»).

2. Досягнення стратегічної рівноваги у стосунках з СРСР, насамперед, за допомогою покращення американо-китайських відносин.

3. Відновлення політичного престижу Америки в країнах Третього світу [20: 3].

Названі цілі були конкретизовані у представленому Дж. Картеру 30 квітня 1977 року меморандумі про стратегічні пріоритети американської політики, який передбачав активізацію співпраці США з Західною Європою і Японією, створення світової мережі двосторонніх стосунків із країнами, впливовими у своєму регіоні, стабілізацію відносин на вісі Північ-Південь, нормалізацію американо-китайських стосунків, розв'язання проблеми Близького Сходу і Південно-Африканської Республіки, обмеження озброєнь та стримування радянської експансії.

У своїх спогадах 3. Бжезінський зазначав: «Ми прагнули стримувати радянські дії, одночасно підтримуючи наших друзів і залагоджуючи джерела конфліктів, які використовували Радянський Союз. Ми хотіли протиставити радянській ідеологічній експансії переконливу американську позицію стосовно прав людини в світі». У двох із десяти пунктів меморандуму піднімалося питання дотримання прав людини та ставилося завдання «зміцнити у світі розуміння важливості прав людини шляхом підкреслення пошани Сполучених Штатів до цих ідеалів та за допомогою висунування двосторонніх і багатосторонніх ініціатив, у результаті яких інші уряди визнали б пріоритетність цього питання» [11: 50]. Права людини стали основоположним принципом зовнішньої політики адміністрації Дж. Картера, одним з наріжних положень розробленої 3. Бжезінським концепції «пом'якшення комунізму», яка передбачала поєднання жорсткого курсу із заходами щодо заохо-

чення ліберальної еволюції тоталітарного режиму.

Особливу увагу уряд демократів приділяв Центрально-Східній Європі, оцінюючи її як найбільш вразливий регіон для СРСР. Демонструючи солідарність з опозиційними силами в країнах ЦСЄ, адміністрація Картера підтримувала і зміцнювала нові політичні й економічні тенденції. За посередництва НБСЕ вона здійснювала публічний тиск на Радянський Союз та його сателітів, щоб домогтися дотримання Гельсінських договорів.

У період каденції Дж. Картера за участю 3. Бжезінського було укладено тристоронню угоду між США, Єгиптом та Ізраїлем, що сприяло примиренню учасників близькосхідного конфлікту та зменшувало можливість радянського втручання в нього. Певний прогрес спостерігався також у радянсько-американських переговорах, які завершилися підписанням 18 червня 1979 року договору SALT II (Strategic Armaments Limitation Talks). Втім, договір не був ратифікований Сенатом через радянське вторгнення до Афганістану, яке різко погіршило американо-радянські відносини. У відповідь на агресію 3. Бжезінський у документі «Рішучість versus поступливість» (вересень 1979 року) пропонував запровадити ембарго, заморозити стосунки, розширити радіотрансляції для українців та мусульман СРСР.

Після приходу до влади республіканців восени 1980 року 3. Бжезінський працює в галузі теорії політики, однак залишається впливовим серед політиків обох партій. В цей час він відстоює думку про те, що США можуть мирними методами продовжувати «холодну» війну, особливо з огляду на внутрішню слабкість радянської системи. 3. Бжезінський погоджувався з тезою Г. Дж. Маккіндера про вирішальну роль Євразії і виділив три найважливіші для США напрямки стримування комуністичної експансії: західний, східний і південний [75: 32, 42.]. У змаганні з Радянським Союзом пропонував використати країни Східної Європи та неросійські народи СРСР [18: 277].

У книзі «План гри» 3. Бжезінський розробив стратегію наступу в американсько-радянському протистоянні. Порівнюючи суперництво США та СРСР з безкінечною грою, він визначив чотири напрямки цієї геополітичної стратегії США:

1. Прискорення будівництва сильної Європи, здатної до самостійного опору.

2. Сприяння створенню неформального стратегічного трикутника США-Японія-Китай шля-

хом розширення економічної і політичної співпраці на Далекому Сході.

3. Зміцнення «м'якої підчеревини» південно-східної Азії шляхом надання політичної і військової допомоги південним сусідам СРСР.

4. Підтримка внутрішнього натиску в країнах Східної Європи і Радянському Союзі шляхом поширення політичного плюралізму і толерантності [14: 52, 130, 194, 196, 224].

У період розпаду СРСР постало питання про майбутнє ялтинської системи. 3. Бжезінський пропонував відповісти на нього шляхом подолання ділення Європи на західну та східну. «Західна Європа повинна намагатися створити якнайбільше можливостей для співучасті східних європейців у різних загальноєвропейських організаціях» [9; 16; 22]. Трансформувати ялтинську систему належить, дотримуючись Підсумкового акту НБСЕ, зокрема, гарантуючи недоторканність кордонів центрально- і східноєвропейських держав та домагаючись об'єднання Німеччини, створюючи можливість участі східноєвропейських держав у загальноєвропейських процесах.

Висновок про те, що ресурс комунізму вичерпаний і світ входить у посткомуністичний період історії, 3. Бжезінський обґрунтовує в праці «Велике банкрутство: народження і смерть комунізму в ХХ ст.» [7; 10: 50-76; 25]. В дискусії американських політиків і політологів стосовно позиції Америки в умовах, які склалися після розпаду СРСР, 3. Бжезінський переконував, що виникнення нових незалежних держав є фактором стабільності регіону і відповідає інтересам Сполучених Штатів [4; 19: 92-108; 23: 1-20; 24: 31-49].

Констатуючи прагнення країн ЦСЄ бути залученими до євроінтеграції, вчений виділив три групи європейських держав: Європа № 1 - західна частина континенту, залучена до інтеграційного процесу; Європа № 2 - центральна частина, суспільства якої причетні до західноєвропейської культурної спадщини і прагнуть бути долученими до єдиної Європи; Європа № 3 - балканські держави та європейська частина колишнього Радянського Союзу, деякі з цих держав у перспективі можуть бути приєднаними до ЄС. На думку 3. Бжезінського, Європа № 3 - особливо Росія і Україна - впродовж десятиліть переживатимуть глибоку внутрішню кризу.

Серйозною проблемою ЦСЄ вчений вважав відсутність концепції перетворення одержавленої тоталітарної системи на плюралістичну демократію. При цьому він виділив декілька способів, за допомогою яких країни регіону можуть перейти до демократії. Перший, найбільш динамічний,

полягає у приєднанні до більшої національної держави, як це сталося зі Східною Німеччиною. Другий спосіб властивий для тих держав Центральної Європи, які завжди мали тісні зв'язки з Заходом, відносно недовго перебували під впливом комуністичного режиму, економіка яких не була повністю одержавлена, а через визначальний вплив католицької церкви не сталося повної ідеологічної уніфікації. Третій спосіб демократизації (він має місце в Росії) є найбільш складним і проблемним через вкоріненість тут комуністичних настанов.

Констатуючи відсутність теорії переходу до демократії, яка б спиралася на практичний досвід, З. Бжезінський виділяє три етапи посткомуністичного розвитку. На першому етапі (1-5 років) політичним завданням реформаторів є зміни (поширення вільної преси, подолання поліцейського контролю, формування багатопартійної системи і громадських об'єднань), а економічною метою - стабілізація. Зовнішня допомога Заходу при цьому має полягати у зміцненні грошової одиниці та наданні термінових кредитів.

Другий етап (3-10 років) у політичній царині полягає у переході від змін до стабілізації, в економічній - від стабілізації до змін. Політична стабілізація передбачає оновлення конституції та виборчих законів, встановлення практики проведення відкритих і чесних виборів, децентралізацію місцевого врядування, ротацію політичної еліти. Ці процеси мають супроводжуватися створенням відповідної законодавчої бази, зміцненням банківської системи, малою й середньою приватизацією, демонополізацією. Зовнішня допомога Заходу на цьому етапі набуває форм інфраструктурних кредитів та інвестицій, технічного супроводу, доступу на ринки та торговельних переваг.

Суттю третього етапу (5-15 і більше років) у політичній сфері є закріплення змін, в еко-

номічній - стабілізація зростання. Його зміст становлять створення стабільних політичних партій і формування демократичної політичної культури, впровадження практики незалежного судочинства, велика приватизація, формування капіталістичного лобі та розвиток культури підприємництва. Допомога Заходу тут має полягати у значних інвестиціях та включенні до міждержавних організацій (ЄС, НАТО).

У праці «Велика шахівниця» З. Бжезінський доводить, що Україна відіграє важливу роль у регіоні Центрально-Східної Європи. Державна незалежність України допомагає трансформувати Росію, оскільки без України та перестає бути імперією. Втрата Україною незалежності може мати негативні наслідки для Центральної Європи, перетворюючи Польщу на геополітичну вісь на східному кордоні об'єднаної Європи. З. Бжезінський вважав, що входження України і Польщі до Європи сприятиме зміцненню міжнародної безпеки на континенті. До 2010 року франко-німецько-польсько-українська політична співпраця може розвинутися до рівня партнерства, збільшуючи геостратегічну могутність Європи [2; 5; 6; 7: 5-8; 8: 7; 26: 81-96].

В «Енциклопедії американської зовнішньої політики» З. Бжезінського поряд з Г. Кіссінджером та М. Олбрайт названо найвпливовішою статтю в закордонній політиці Сполучених Штатів [30; 522]. Він був одним із перших політологів США, хто оцінив важливість регіону ЦСЄ у глобальній політиці та передбачив важливі зміни, які мали вплив на загальносвітові процеси. Його висновки ґрунтуються на глибокому знанні історико-політичних, культурних і економічних факторів сучасного світу. Концепції З. Бжезінського лягли в основу доктрини американської зовнішньої політики періоду біполярності.

1. *Бжезінський З.* Большой провал.- Рождение и смерть коммунизма в двадцатом веке.- Нью-Йорк: Liberty Publishing House, 1989.- 250 с.
2. *Бжезінський З.* Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы.- М.: Международные отношения, 2005.- 256 с.
3. *Бжезінський З.* Перманентная чистка. Политика советского тоталитаризма // США: экономика, политика, идеология.- 1990.- № 7.- С. 76-84; № 8.- С. 63-70.
4. *Бжезінський З.* Третья американская революция // Новое время.- 1991.- № 1.- С. 40-42.
5. *Бжезінський З.* Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи.- Львів; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000.- 236 с
6. *Бжезінський З.* Україна у геостратегічному контексті.- К.: Видавничий дім «Академія», 2006.- 102 с
7. *Бжезінський З.* Євразійська шахівниця. Геостратегічні гравці та геополітичні вісі // Політика і культура.- 2000.- № 4.- С 5-8.
8. *Бжезінський З.* Велика шахівниця. Гео стратегії на фантазмагорія // Політика і культура.- 2000.- № 4.- С. 16-19; № 7.- С 16-19.
9. *Brzezinski Z.* A Nation That Lives Only for the Future // London Times.- 1987.- March 21.
10. *Brzezinski Z.* Agonia komunizmu // Kultura.- № 5 (500).- V, 1989.-S. 50-76.
11. *Brzezinski Z.* Cztery lata w Biaim Domu. Wspomnienia Doradcy do Spraw Biezpieczeństwa Państwa 1977—1981.— Londyn: Polonia, 1986.- 573 s.
12. *Brzezinski Z.* Droga do przyszłej Europy // Kultura.- № 4 (210).- IV 1965.- S. 3-42.
13. *Brzezinski Z.* Dylematy sowieckiej współczesności // Kultura.- № 3 (270).- III 1970.- S. 72-89.
14. *Brzezinski Z.* Game Plan. A Geostrategic Framework for

- the Conduct of the US-Soviet Contest.- Boston; New York, 1986.- 256 p.
15. *Brzeziński Z.* Game Plan. How to Conduct the U.S.-Soviet Contest.- Boston; New York: The Atlantic Monthly Press, 1986.- 288 p.
 16. *Brzeziński Z.* In Quest of National Security *I* Edited and annotated by M. Strmecki.- Boulder; London: Westview Press, 1988.-252 p.
 17. *Brzeziński Z.* Myśl i działanie w polityce międzynarodowej.-Lublin, 1990.-324 s.
 18. *Brzeziński Z.* Plan gry USA-ZSRR.- Warszawa: Nowe Wydawnictwo Polskie, 1990.- 297 s.
 19. *Brzeziński Z.* Post-Communism Nationalism // Foreign Affairs.- 1989.- № 4.- P. 1-25.
 20. *Brzeziński Z.* Power and Principle. Memoirs of the National Security Adviser 1977-1981.- N.Y: Farrar, Straus & Giroux, 1983.-587 p.
 21. *Brzeziński Z.* Przemiany sowieckiego systemu // Kultura.- № 1-2 (219-220).- I-II 1966.- S. 173-192.
 22. *Brzeziński Z.* Reagan's Ominous Legacy in Foreign Policy *II* The Washington Post.- 1986.- October 5.
 23. *Brzeziński Z.* Selective Global Commitment *II* Foreign Affairs.- 1991.- № 4.- P. 1-20.
 24. *Brzeziński Z.* The Cold War and its Aftermath *II* Foreign Affairs.- 1992.- № 4.- P. 31-49.
 25. *Brzeziński Z.* The Crisis of Communism *II* The Washington Quarterly- Autumn 1987.- Vol. 10.- № 4.- P. 3-9.
 26. *Brzeziński Z.* The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives.- N.Y: Basic Books, 1997.- 223 p.
 27. *Brzeziński Z., Griffith W. E.* O nową politykę wobec Europy Wschodniej // Kultura.-№ 7-8 (165-166).- VII-VIII 1961.-S. 3-16.
 28. *Brzeziński Z., Griffith W. E.* Peaceful Engagement in Eastern Europe *II* Foreign Affairs.- 1961.- № 3.- P. 23-37.
 29. *Brzeziński Z., Huntington S. P.* Cincinnatus i aparatczik// Kultura.- № 3 (197).- III 1964.- S. 3-13.
 30. Encyclopedia of American Foreign Policy / Second Edition.- Vol. 3.- New York; Detroit; San Diego; San Francisco; Boston; New Haven; Waterville; London; Munich: Charles Scribner's Sons; Gale Group; Thompson Learning, 2002.- 706 p.
 31. *Rożek E.* Wybielanie Białego Domu. Kissinger a pozycja Stanów Zjednoczonych w stosunkach z ZSSR // Obóz.- № 8.- Wrzesień 1984.- S. 13-22.

M. Genyk

THE PROBLEMS OF EAST CENTRAL EUROPE TRANSFORMATION IN THE THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF ZBIGNIEW K. BRZEZIŃSKI

In this article main views of Zbigniew K. Brzeziński are examined. Zbigniew K. Brzeziński was one of the first politicians and politologists, who appreciated the importance of East Central European region in a global policy and foresaw essential changes of the world-process, the author of American strategy of victory in cold war, the elaborator of the ECE countries' transformation policy and the doctrine of US foreign policy in bipolar period.